

СЕМАНТИКА ТЕРМІНОПОНЯТЬ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Ніка О.І., д. філол. н.

ЕПІСТЕМІЧНІ ДИСКУРСИВНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ: ЛІНГВІСТИЧНА МОТИВАЦІЯ ТЕРМІНА

Стаття присвячена актуалізації терміна „епістемічні дискурсивні трансформації”, з’ясуванню типології трансформацій, що відображає зміну ієрархії когніцій у дискурсах.

Ключові слова: епістемічні дискурсивні трансформації, їх типологія, ієрархія когніцій, дискурсологічна термінологія.

The article is devoted to updating the term „epistemic discursive transformation”, clarifying the typology of transformations, which reflects the change in the hierarchy of discourse cognitions. Keywords: epistemic discursive transformation, their typology, the hierarchy cognitions, discursive terminology.

Статья посвящена актуализации термина „эпистемические дискурсивные трансформации”, выяснению типологии трансформаций, которая отражает изменения иерархии когнийций в дискурсах.

Ключевые слова: эпистемические дискурсивные трансформации, их типология, иерархия когнийций, дискурсологическая терминология.

„Дискурсивний переворот” у лінгвістиці продемонстрував поглиблення наукового інтересу до конкретної мовленнєвої та мисленнєвої діяльності, мотивованої дискурсивною ситуацією. Багатоплановість вивчення мовлення зумовила окреслення напряму дискурсології термінологічно. Нині частіше визначають не „дискурс”, а „дискурси”, бо в кожній науковій праці доводиться спершу з’ясувати, як розуміє цей термін дослідник (навіть у межах інваріанта „мовлення+дискурсивна ситуація”). Різні підходи до розуміння дискурсу залежать від напрямків його дослідження з прагматичних, функціональних, лінгво- і соціокультурних позицій.

Термінологічна ситуація ускладнюється перетинанням дискурсології з іншими напрямками лінгвістичного дослідження – лінгвопрагматикою, когнітологією, лінгвістикою тексту та ін. Зокрема, „прив’язаність” до тексту позначилася і на спробі модернізувати напрацювання з лінгвістики тексту, застосовуючи їх до дискурсології. Так, „текстові категорії” набули інтерпретації „текстово-дискурсивних”, а не „дискурсивних”. З іншого боку, у перекладах наукових праць 80-их рр. ХХ ст. „дискурс” частіше заміняли на „текст” і не визначали дискурс термінологічно.

В українській лінгвістиці визначення співвідношень „дискурс – текст” (як і засвідчення терміна „дискурс”) представлено у фундаментальній статті О.С. Мельничука „Мова як суспільне явище і як предмет сучасного мовознавства”, що була опублікована у журналі „Мовознавство” за 1997 рік. У ній дискурс трактувався як процес усного мовлення, яке у писемному вигляді перетворюється на текст, що відповідало тогочасним лінгвістичним уявленням. На сьогодні не втратило актуальності розуміння, що „поняття дискурсу має динамічний характер, поняття тексту – статичний”, „дискурс є первинним виявом мовлення, що лежить в основі тексту як його похідного” [4, с. 15].

У новітній лінгвістиці акцент на процесуальності і динамічності дискурсу вже став прописною істиною, тоді як продовжуються наукові пошуки для уточнення релятивності дискурсу. На нашу думку, термін „епістемічні дискурсивні трансформації”, що переважно використовується в постмодерністській літературі, варто актуалізувати в дискурсології, оскільки константи і реляції в ієрархії когніцій поглиблюють розуміння і зчитування дискурсивних трансформацій. Лінгвістичному обґрунтуванню цього терміна і визначенню його серед інших дискурсологічних термінів присвячена ця стаття.

У різних напрямках лінгвістичних досліджень, об’єктом яких є текст, уже зверталася увага на наявність констант, що термінологічно окреслені як, наприклад, мовленнєві жанри, інституційні дискурси та ін. Варіативність ознак (жанрово-стильових, мовленнєвих, дискурсивних) представлено у вигляді „дифузії жанрів і стилів”, „поля дискурсивності”, „порядку дискурсу”, „полідискурсивності”. Так, полідискурсивність проаналізована як перетинання дискурсів, їх взаємодія (Л. Філіпс, М. Йоргенсен).

Термін „епістемічні дискурсивні трансформації" ще не набув поширення в лінгвістичній літературі, проте когнітивні основи визначення дискурсу та його різновидів надають ваги цьому терміну та вмотивовують доцільність введення його в лінгвістичний обіг, і не тільки в межах когнітивного напрямку дослідження дискурсу.

Як відомо, когнітивна теорія (Т.А. ван Дейк, В. Кінч) передбачає залежність дискурсу „від змінних когнітивних характеристик користувачів мови і від контексту" [1, с. 45]. Із цього погляду розуміння дискурсу переформатовується на „істотний складник соціокультурної взаємодії, характерні риси якого – інтереси, цілі і стилі" [1, с. 53].

Соціальна мотивація концептуального увиразнення ситуацій не заперечує того, що „когнітивні моделі є, звичайно, особистими, тобто суб'єктивними. Та сама ситуація може бути проінтерпретована різними способами, з різних поглядів, із різними цілями, якщо це роблять різні люди" [1, с. 83]. Посутнісно, їх характеристика слугує епізодичною, особистою, проте необхідною інформацією у процесі опрацювання дискурсу, прописуванні макростратегій та ін.

Відповідно, дискурсивна діяльність аналізується як когнітивний процес, що передбачає ієрархічну сукупність когніцій, де когніція – різновиди мисленневих операцій, які обслуговують і супроводжують сприйняття і продукування знань і їх мовних виражень (В.З. Дем'янков).

Словникова стаття „дискурсивні епістемічні трансформації" була вміщена в „Енциклопедії постмодернізму", звідки в незмінному вигляді була повторена і в інших словниках як „трансформації, яким піддаються в різних дискурсивних сферах основні епістемічні сутності (знання, думка, віра, факт) і процедури (верифікація, істиннісна оцінка та ін.)" [2]. Значення цього постмодерністського терміна представлено словниковою статтею О.Г. Задворної.

На основі двох принципів (епістемічних сутностей і процедур) вибудовується загальна типологія дискурсів: науковий дискурс як дискурс знання, релігійний дискурс як дискурс віри, політичний дискурс як „діалог нерівноправних в епістемічному плані думок". Тип дискурсу ґрунтується на визначенні основних когніцій, що в кожному конкретному випадку перебувають між собою у динамічному співвідношенні „центр – периферія". Процедури верифікації так само передбачають варіативність для реалізації основних епістемічних сутностей у дискурсивній типології.

На думку О.Г. Задворної, дискурсивні модифікації зумовлюються різними чинниками: внутрішньодискурсивними, міждискурсивними, екстрадискурсивними [3]. На нашу думку, варто поставити питання про суб'єктні дискурсивні трансформації, а також розширити спектр екстрадискурсивних трансформацій, особливо в історико-мовній площині.

Логіка визначення типології епістемічних дискурсивних трансформацій зумовлена ієрархією співвідношення різних епістемічних сутностей і їх процедур у межах одного дискурсу (внутрішньодискурсивні трансформації), на межі різних дискурсів (міждискурсивні трансформації) та ін.

Наприклад, у межах наукового дискурсу типова для нього епістемічна сутність репрезентована різними варіантами: передусім як актуальне знання, підтверджене емпіричними та логічними (теоретичними) доказами, а також як верифікована думка. Необхідною умовою цього дискурсу є істинність, бо неістина може сприйматися як помилка, неконтрольована суб'єктом (за умови презумпції ширості). На периферії цього типу дискурсу може перебувати віра, проте лише в епістемічному плані. Креативна компетенція (В.І. Тюпа) передбачає інноваційність цього дискурсу.

Інтерсуб'єктність релігійного дискурсу передбачає знання-одкровення, тому істинність розуміється лише як відповідність Тексту. Порушення презумпції ширості тлумачиться з погляду ступеня віри автора. Таке розуміння виключає логізованість, раціональну верифікацію.

Як уже було проілюстровано, різні ступені зміни ієрархічної моделі епістемічних сутностей (знання, думки, віри, факту) репрезентують внутрішньодискурсивні трансформації, що зумовлені жанровою неоднорідністю дискурсу, і міждискурсивні, що передбачають взаємодію різних дискурсів. Згаданий вище термін „полідискурсивність“, як можемо переконатись, позначає те саме поняття, що й міждискурсивні трансформації.

Докладнішого коментаря потребують екстрадискурсивні трансформації, особливо в плані реконструкції. Так, епістема М. Фуко позначає „знання, що розглядаються поза будь-яким критерієм їх раціональної цінності або об'єктивності їх форм, стверджують свою позитивність і виявляють“, таким чином, історію, що не є історією їх поступового вдосконалення, а, швидше, історією умов їх можливості [7, с. 34–35].

Відповідно до дискурсивних формацій, дискурсивних практик та епістем мотивується певний синхронічний період із погляду маніфестації умов, обмежень і можливостей мовного спілкування. Це дає підстави для встановлення певної типовості і закономірностей, характерних для історико-мовного дослідження, які пізнаються у процесі зіставлення з суміжними періодами. Названі термінопоняття в їх постмодерністському формулюванні (дискурс – фрагмент історії) є місткими і необхідними для аналізу дискурсу в історичній проекції, у динаміці, через соціальний контекст. Як уже зазначалося вище, екстрадискурсивні трансформації зумовлюються розумінням історичної форми свідомості, що необхідне для реконструкції.

Загалом у постмодерністській філософії дискурс розглядається в контексті парадигми „смерті суб'єкта“, „смерті автора“. Із цього погляду дискурс починає аналізуватися як самодостатня форма артикуляції знання в конкретній культурній ситуації, тобто поза суб'єктом.

Відповідно до дискурсивної формації і практики знання в дискурсі визначає різні грані „я“ – індивідуальну, духовно-релігійну, соціальну, наукову: „я“ як фізична особа, „я“ в духовній спрямованості до Творця, „я“ у складі соціуму. За М. Фуко, „наш розум – це відмінність дискурсів, наша історія – відмінність часів, наше Я – відмінність масок“ [7, с. 132].

Ієрархія когніцій, визначена для кожного типу дискурсу, зумовлює відмінності у встановленні позиції „я-суб'єкта“, що реалізуються в різних дискурсивних практиках [2], а тому зумовлюють ще один тип епістемічних трансформацій – суб'єктних. На нашу думку, вони передбачають зміну когніцій у дискурсі, що мотивує його як когнітивний процес мовця, суб'єкта. На підтвердження цього наведемо розуміння дискурсу як одного з „можливих світів“: Ю.С. Степанов співвідніс дискурс з особливим можливим альтернативним світом у світі мови, що конструюється особливою граматиною, лексиконом, правилами слововживання, синтаксисом, семантикою та власним адресатом [6, с. 35–73].

На тлі типово-закономірних характеристик дискурсу увиразнюється мовець тією мірою, якою він виступає у межах і за межі регламентованої дискурсивної практики, історичної об'єктивації в певних умовах. На нашу думку, таке прочитання суб'єкта доповнює реконструкцію, увиразнюючи стабільність, яка

визначає межі прояву історичної свідомості, і динамічність, що характеризує індивідуальні реляції, вихід за традицію.

Прикладом змін у релігійному дискурсі є аналіз староукраїнського рукописного перекладу початку XVII ст., „Послання до єпископів” Марка Антонія де Домініса [5, с. 243–262]. Суб’єктивна пізнавальна діяльність мовця спрямована на нетипові для релігійного дискурсу когніції (знання і власну думку) для аналізу релігійно-церковних питань, щоб за допомогою релігійної історії „вимислити” „правдиву” (тобто істинну, в розумінні де Домініса) єдність. Динаміка переходу від сумніву до переконаності у правильності висновків, отриманих шляхом умовиводу, пряма евіденційність, як і високий ступінь персуазивності, критично оцінена непряма евіденційність відзначають особливості пізнавальної діяльності мовця, спрямованої на обмірковування сучасних авторів тексту фактів церковного життя, „наукове студювання” Святого Письма, на рефлексію, аксіологію питань віри. Елементи верифікаційних процедур, уведені в цьому тексті, можна розглядати як експлікований вияв суб’єктивно-оцінного пошуку підтверджень у вірі, індивідуального вибору і мотивації релігійної позиції. Крім того, істиннісна оцінка доповнюється специфічним параметром як ступінь достатності віри, що визначає дискурсивні трансформації.

Отже, сутність дискурсу зосереджена на когнітивних процесах, що реалізуються в конкретній мисленнєвій і мовленнєвій діяльності. Принципи, за якими класифікують дискурси, не тільки визначають набір диференційних ознак, які є типовими для одного дискурсу, на відміну від іншого. Ієрархія когніцій характеризується з погляду еластичної стабільності, тому дискурсивна ситуація уточнює змістову специфіку і співвіднесення основних епістемічних сутностей. Типологія трансформацій відображає повний спектр реляцій у межах одного чи кількох дискурсів, зумовлених позицією суб’єкта, що в сукупності визначає центральний статус терміна.

1. Дейк Т.А. ван. Язык. Познание. Коммуникация / Т.А. ван Дейк ; пер с англ. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.

2. Задворная Е.Г. Дискурсивные эпистемические трансформации [Электронный ресурс] / Задворная Е.Г. // Энциклопедия постмодернизма / Сост. и науч. ред. А.А. Грицанов, М.А. Можейко. – Минск : Интерпресссервис ; КД, 2001. – 1040 с. – Режим доступа : <http://www.infoliolib.info/philos/postmod/index.html>.